

Kantttekeningen bij de laatste grote Gezelle-studies

door

EM. JANSSEN S.J.

De laatste grote Gezelle-studies, die onze titel bedoelt, zijn de twee universitaire doctoraatthesissen, te Nijmegen en te Leuven: *Van het leven naar het boek* door J. J. M. Westenbroek, en *Guido Gezelle tegenover het dichterschap* door B. J. van Vlierden. Van Vlierden promoveerde in 1965, Westenbroek in 1967; beide werken, uitgegeven door het Gezelle-Genootschap te Kapellen, kwamen in de handel in 1967.

Andere bedrijvige Gezelle-specialisten verdienen zeker aandacht en vermelding: J. de Cuyper, J. van Dyck, Professor Aerts, Professor Asselbergs, Professor Lissens, niet het minst Karel de Busschere... Door hen (door hem het meest) vorderde de Gezelle-studie; dank zij o.m. het verre impuls van Urbain van de Voorde, het meer nabije van Henri Bruning. Maar de twee grote thesissen volstaan voor vandaag: ze verklaren, bevestigen, vernieuwen, bevorderen zoveel, dat onze dankbare lof niet luid genoeg kan klinken, terwijl onze zoekende nieuwsgierigheid zich ver vooruit ziet gebracht.

Ver vooruit! doch ineens ligt de weg ook verder open. Westenbroek en Van Vlierden zetten grote en besliste stappen, veroveren belangrijke stellingen; doch ergens houdt het op. Aandachtig willen wij ze dan volgen, zorgvuldig hun uitkomsten in ons opnemen, en reeds denken aan de volgende stap. Geen definitieve en volkomen verantwoorde stap; maar een som van kleine suggesties, de eerste trekken van een oorspronkelijk (ten zeerste onvoltooid) Gezelle-portret. We noemen het 'Guido Gezelle, hijzelf'; het sluit aan bij 'De andere Gezelle' van J. van Dyck en bij 'Guido Gezelle de andere' van Henri Bruning. Op veel wijzen is de priester-dichter wel de andere: anders dan zijn bekend voorkomen, dan de gewone voorstelling van hem, anders in zijn jeugd en in zijn ouderdom; voor ons echter bleef Gezelle zichzelf, en was het begin-beeld het goede. Nu heeft het weer, dank zij de twee grote thesissen, onzeglijk veel gewonnen: veel dat duidelijk werd, scherp staat, zich bijeen voegt. Aan de hand van Westenbroek

en van Van Vlierden willen wij het u voorstellen : aan hun hand, en dan even verder.

Toen ik kleine jongen was, diende ik herhaaldelijk de mis van priester Aloïs Walgrave, de latere Gezelle-biograaf, van wie ik ook de leerling was aan het Klein Seminarie te Hoogstraten, poësis 1913-1914. Zo nederig-menselijk ging hij met me om, dat ik er moeilijk aan kon wennen ; jaren daarna herkende ik zijn doenwijze : die van zijn eigen 'Heer ende Meester'. Ongeveer tegelijk besefte ik iets anders : in 1924-1925, toen ik als poësisleraar te Antwerpen 'het ranke riet' moest verklaren, zegde ik : „denkt nu niet aan dat 'zwaar peinzend hoofd met eeuwigheid omtogen' ; de Roeselaarse leraar Gezelle, die van *Kerkhofblommen*, had mijn leeftijd.” De plotse bewustwording, op dat ogenblik, week niet meer ; sindsdien bewaar ik iets als een zeer verre, zeer vage connaturaliteit, die me inwendig klein maakt. Sindsdien laat de mens Gezelle me niet los, de jonge zereeloper nog minder dan de oude schouwer.

I

De thesis van Westenbroek heet : *Van het leven naar het boek*. Onderzoek naar het ontstaan en de aard van Guido Gezelles 'Gedichten, Gezangen en Gebeden'. Ze telt 384 + 36 dichtbedrukte bladzijden.

'Gedichten, Gezangen en Gebeden', de tweede grotere dichtbundel na 'Vlaamse Dichtoefeningen', verscheen in 1862. Sinds twee jaar uit Roeselare weg, bestuurde de dichter, tweeëndertig jaar oud, het onvaste Engelse Seminarie te Brugge ; maar het belangrijkste van zijn Roeselaars beleven (dichterlijk, menselijk, priesterlijk) leeft op in deze verzameling, die meteen de eerste bloei beëindigt. Met recht beperkte zich de doctorandus bij „dat kruispunt van inzichten bij vooral biografische problemen” (blz. 5) ; al interesseerden hem vooral de gedichten, de aard namelijk van Gezelle's dichterschap. Hoe dan ook, alleen door 'het leven' heen bereikte hij 'het boek' ; alleen door diens 'ontstaan' heen de dichterlijke 'aard'. En zo herhalen we niet alleen de titel ; we kondigen ook de grote verdeling aan : 'Eerste deel : Het leven – Tweede deel : Het boek'... Zou de schrijver geslaagd zijn, dan zien we, bij een nog ontluikend groot dichter, een enige dichterlijke vrucht bloesemen, zwellen, rijpen, geplukt worden. In een imponeerend kunstwerk zien we een persoon, een belevenis, een vèr dragend impuls onvergankelijk voortbestaan ; iets vergankelijk wordt in zijn bewegen zelf gevat, gebalsemd, bewaard. Maar dan mag het eerste deel het tweede slechts voorbereiden, – en het

tweede moet uitkomen op een alomvattend besluit, waarbij dichter en werk bijna ineenlopen.

Het eerste deel 'Het leven' behelst drie hoofdstukken : 'Gezelles poëzie voor leerlingen – Gezelles christocentrische poëzie – De hoofdlijnen in Gezelles handelen en beleven te Roeselare'. Het derde, nauwelijks méér dan twee bladzijden tekst, vat de twee voorgaande samen.

Alles, in 'Gezelles poëze voor leerlingen' (I), lijkt uit te gaan van het in 1857 gestichte 'Eucharistisch genootschap' : een nogal geheime kring van geestelijke vrienden, naar het voorbeeld (gedeeltelijk de geest) van de Engelse bekeerling-Oratoriaan F. W. Faber, wiens 'Confraternity of the precious Blood' over heel de wereld verspreiding vond. In die sfeer staan de verhoudingen getekend : met Eugeen van Oye, Gustaaf Verriest, Hendrik van Doorne, Edmond van Hee, Karel de Gheldere, Hugo Verriest, Pol Demonie, Robrecht Willaert. Het is een bonte verscheidenheid : afkomst en temperament, leeftijd en klasgroep, aanleg en toekomst... Samenvattend peilt de schrijver Gezelle's vriendschap : de eros omtrent Van Oye, het verlangen naar zuiverheid omtrent Gustaaf Verriest, de pijn bij het afscheid van zijn leerlingen.

In 'Gezelles christocentrische poëzie' (II) komt een schrijven vooraan : de Brugse bisschop Monseigneur Malou aan zijn priesterdichter. Op 3 februari 1859 zond hij hem, samen met een brief, heel wat materie om op vers te zetten : voor kerkelijk, liturgisch, moraliserend-didaktisch gebruik. Enigermate ging de dichter op die vraag in : nieuwe of aangepaste gedichten bracht hij bijeen ; er waren er innig-christocentrische bij... Geleidelijk tracht de schrijver Gezelle's ziel daarbij te ontsluiten : Christus, zijn Kruis en zijn Eucharistie, maakten werkelijk het innerlijke van deze priester-dichter uit, waarbij dan de afkeer voor de wereld en de uitverkiezing tot het priesterschap.

Dat alles wordt in het korte derde hoofdstuk als volgt samengevat : „De grootste bewogenheid treffen we in de Roeselaarse poëzie aan bij de thema's die in verband staan met Gezelles Christusverlangen : de gekruisigde Christus, de aanwezigheid van God in de eucharistie, de onachtzaamheid van de mensen ten opzichte van Gods tegenwoordigheid, de vereniging van de ziel met God, de zondige zwakheid van de mens, de verleiding van de wereld en het uitverkoren-zijn van de priester waardoor Gezelle zich op een bijzondere wijze verbonden gevoelde met die leerlingen bij wie hij een zelfde roeping veronderstelde : Eugeen van Oye en Gustaaf Verriest" (blz. 213).

Tot hiertoe het eerste deel, de voorbereiding. Door het 'leven' heen wil Westenbroek het 'boek' bereiken : zijn tweede groot deel.

*

Het behelst vier hoofdstukken, van vier tot zeven : 'Op weg naar de bundeling – De samenstelling van „Gedichten, Gezangen en Gebeden” – Poëtische aspecten – De uitgaven van 1862 en 1879 en hun plaats in Gezelle's œuvre'. Het laatste hoofdstuk, drie-en-een-halve bladzijde, besluit dit deel zoals het derde hoofdstuk het eerste deel besloot ; de andere drie zijn nog eens uitgewerkte onderzoekingen. Niet alleen meer van het Gezelle-archief uit ; ook met een literaire methode, die de samenstelling en structuur nagaat, daarna de stijl-bestanddelen. Weer stapelen de resultaten zich op, nog meer indrukwekkend.

'Op weg naar de bundeling' (IV) begint met niet-voltooiden plannen : verzamelde gedichten, als in een album, van leraar en leerlingen, – Kleengedichtjes, meer dan de drieëndertig eerste, en ander kleinwerk daar omheen, – een zeer brede verzameling, samen met anderen, van alles wat men uit de volksmond kon optekenen ('Dichterlijk West-Vlaanderen, Verledenkundig woordenboek'), – een voortzetting van 'Vlaamse dichtoefeningen' onder de titel 'Gedichten, Gebeden en Gezangen'... Het laatste plan, het eerst-opgevatte en na de 'Kleengedichtjes' het eerst-uitgevoerde, kwam, na Gezelle's vertrek uit Roeselare, moeizaam op gang : daarvoor waren het impuls van Van Oye nodig, de financiële steun van Van Doorne en de bedrijvige hulp van Hugo Verriest. (Verder, ook in dit hoofdstuk, staan de tweede en de derde druk (1879, 1893) met de eerste geconfronteerd.)

'De samenstelling van „Gedichten, Gezangen en Gebeden”' (V) behandelt de verzorging van de teksten, daarna de bundeling. Bij de verzorging worden de teksten van het al te persoonlijke losgemaakt. Bij de bundeling merken wij het zinvolle getal op (driemaal drieëndertig gedichten), – de titel (en daaruit de verscheidenheid in de samenstelling), – de ordening naar lengte en opdracht of betekenis ; niet het minst staat onze aandacht gespannen bij de twee kadergedichten waarin het geheel gevat ligt... In geen enkel hoofdstuk vinden we zoveel belangrijks bijeen, zoveel dat nieuw is.

Bij het zesde hoofdstuk 'Poëtische aspecten' kunnen we kort zijn, al hecht de schrijver (bovenal om de poëzie bedacht) zeker belang aan. Aan de hand van beproefde methodes behandelt hij : de retorische elementen, – het woordgebruik, – klank, ritme en strofe, – de thematiek (natuur namelijk, religie, poëzie en dichterschap)... Onweerlegbaar en onweerstaanbaar wordt de dichter

benaderd en onderzocht; het zijn veilige wegen, aandachtige observatie, zonder nog een verrassende uitkomst...

Westenbroek zelf vat de drie hoofdstukken dan samen (wij nummeren) :

1. „'Gedichten, Gezangen en Gebeden' is de meest open en persoonlijk bewogen bundel die Gezelle heeft samengesteld, en geen bundel, of het moeten de verwante 'Kleengedichtjes' zijn, roept zo de vraag op naar de banden van de gedichten met het beleefde leven als deze.”

2. „Toch heeft Gezelle deze bundel in 1862 bewust gepubliceerd als een verzameling gedichten die, terwijl zij een uiting van een persoonlijk beleven zijn, los van dat eigen ondervinden gemaakt zijn en wegens hun algemene geldigheid door een bredere kring van lezers medeleefbaar.”

3. „In 1879 schikt een objectiever hand de verzameling tot een andere bundel, doch óók daar kan men ondanks de duidelijke band met het geleefde leven uit de rangschikking van eerst een reeks van 53 afgedrukte algemene en daarna een reeks van 31 van een opdracht voorziene gelegenheidsverzen een streven aflezen naar de algemene beleefbaarheid van het grootste aantal gedichten.”

De slotzin luidt : „Gezelles poëtische publikaties, zelfs die van 'Gedichten, Gezangen en Gebeden', waren niet bedoeld als openbaarmaking van met kunst opgesierde levensdata” (blz. 384).

*

Na deze moeizame samenvatting, en voor we naar Van Vlierden overgaan, wagen we ons aan een korte kritiek.

Met een ongemene soepelheid, sympathie en werkkraft drong deze Noord-Nederlander onze Zuidnederlandse wereld binnen. Hij maakte ze zich eigen en ademde daarin; omtrent Guido Gezelle, onze grootste literaire vertegenwoordiger van verleden eeuw, wees hij ons de weg. Daarvoor verdient hij een nooit uitgezegde dankbaarheid.

Geen enkele netelige vraag ging hij uit de weg, geen enkele massale opgave: Gezelle's vriendschap met jongens, Gezelle's christocentrisme, zijn veelomvattende vitaliteit in de laatste Roeselaarse jaren, zijn aandeel in de bundeling die maar traag tot stand kwam, zijn artistieke stijl en persoonlijkheid. Elke behandeling, een machtig werkstuk, verenigt een quasi-volledige informatie, een beslist penetreren, een evenwichtig oordeel.

Maar onderling hangen ze nog weinig aaneen. Het christocentrisme bijvoorbeeld (het tweede hoofdstuk) wordt bij het 'Eucharistisch genootschap' (de spil van het eerste) niet of nauwelijks vernoemd, – en evenmin, in het vijfde hoofdstuk dat de samen-

stelling en bundeling behandelt, bij 'het zinvolle getal' van de driemaal drieëndertig gedichten. Dan trekt de dichter toch, door de structuur heen, zijn kenspreuk van die jaren, 'Jesus Christus, heri, hodie et in saecula' ! Onder de vijf grote werkstukken blijft de compenetratie, ook voor de schrijver, voorlopig té gering om met méér dan met een magere samenvatting te besluiten. De vorser in hem liet de intuïtieve denker nog weinig spel, of weinig tijd.

Zelfs de samenhang van deel met deel, van 'leven' met 'boek', blijft weinig bepaald. Wanneer de schrijver vooreerst naar de dichtelijke aard van het boek zocht, dan moest hij het eerste deel in zijn tweede wel opnemen, hetgeen maar sporadisch geschiedt. Wanneer hij opmerkt dat Gezelle zelf, reeds in de eerste en nog meer in de tweede uitgave, het concreet-beleefde uit de teksten weert, – en hij besluit dat de dichter iets anders wil dan „openbaarmaking van met kunst opgesierde levensdata” : waarom besteedde hij zelf aan die levensdata zoveel aandacht ? en waarin ligt de wezenlijke Gezelle-poëzie ? Moeten we elk lyrisch gedicht, bij wie dan ook, niet autobiografisch noemen, en bestaat zijn poëtische glans niet precies in het daarin gevatte persoonlijke avontuur ?... Doch met zo'n basis-beginsel lijkt Westenbroek niet helemaal in het klare gekomen ; een fundamentele onvastheid hield wellicht het laatste, het alomvattende besluit nog tegen. Nog eens, de vorser won het nog op de denker ; of beter : de reveleerende ontdekkingen van de vorser moeten nog rijpen.

Straks gaan we daarmee even verder.

II

Rijpheid moeten we bij Bernard Frans van Vlierden alleszins onderstellen. Zijn eerste wetenschappelijke Gezelle-studie is, menen we, van 1952 ; zijn doctorale thesis werd, jaren door, bewerkt, bijgewerkt, omgewerkt. Ze kwam uit op een lijvig boek van 360 bladzijden : *Guido Gezelle tegenover het dichterschap*. 'Poëzie-opvatting en poëziebeleving bij Guido Gezelle'. Hij herhaalt enigermate, veel sekuurder, de studie van Henri Bruning ; en wat Westenbroek voor één bundel deed, doet hij lichtelijk voor alle bijeen. Nauwgezet toch bepaalt hij zijn materie : de dichter Gezelle over zijn dichterschap, over hét dichterschap ; poëzie over poëzie.

Negen hoofdstukken beginnen dan met : het eerste dichtelijke programma in de Roeselaarse tijd. Bij grotere intimiteit met leerlingen nam de bewustwording daarvan toe ; programmatisch katholicisme ging tot individuele gemoedslyriek over. Daarbij wijzen de 'Kleengedichtjes' op een doorgroeiende contemplatie ;

geleidelijk wordt het dichterlijk samenspel een problematisch dichterschap (met niets minder dan het eigen priesterschap als tegenpool), – en de dichter, in die problematiek vastgelopen, zal weldra zwijgen.

In 1860 (ten laatste 1862) zwijgt hij; doch de 'verzamelde dichtwerken', hun uitgave namelijk van 1877 af, brengt een retrospectieve, waarbij hij het verleden vanzelf oproept en inleeft. Hij ziet het in een bredere context: het brengt een lente; terwijl, tegelijk, van het taalvorsen uit, de poëzie vanzelf weer opschiet. Het eerst treft ons, bij dat nieuwe begin, het besliste tasten naar een metafysische gebondenheid, waarmee de natuurlyriek en het dichterlijke taalspel slechts geleidelijk geïntegreerd worden. En, bij het vorderen, het besluit van dit alles (vooral van 1890 af): impressionisme en symboliek komen bijeen in een bloeiende schepping.

Het is een mooie, diepgaande, bevredigende syntese, in haar geheel onaanvechtbaar. Alleen een jarenlange vertrouwde omgang met de dichter, een vriend met een vriend, kan ze tot stand hebben gebracht. Ze maakt van de eerste periode (1854-1862) een geheel, waarvan het einde, het 'problematische dichterschap' misschien een verkeerde naam draagt. – Doch ook de tweede periode vormt een geheel (1877-1899): de retrospectieve die, als verse bewustwording, van ver een nieuwe aanloop inzet; – de pramende taalvorsing die in dichtkunst overgaat; – de metafysische gebondenheid die weldra het klein-concrete tot zich trekt; – en zo de late bloei die alles verenigt... Het leven van de geniale, onstuitbare priester-dichter kwam uiteindelijk terecht.

Zeer bondig en schematisch hebben we een lijvig boek samengevat, dat uit schakeringen bestaat: alles vertoont de organische vormen van het levende leven. Voor Van Vlierden leeft de algehele Gezelle, de dichter en de priester, in zijn jeugd, in zijn ouderdom, tussenin, – en had de bekende criticus Bernard Kemp alleen dat boek geschreven, hij zou een grote naam en onze blijvende dankbaarheid verdiend hebben. Voor het eerst staat voor ons het imponerende beeld – doorwrocht, doorvoeld, doordacht – van een onder onze allergrootsten.

*

Tot een grondige kritiek achten wij ons onbekwaam. Toch durven we enkele accenten verschuiven. En bovenal, we duiden aan wat we nog méér verlangen.

Van Vlierden, dunkt ons, brengt concrete levensspanningen in het verstandelijke over, waar het 'problemen' worden; hij maakt van Gezelle's priesterschap-en-dichterschap een these en antithese,

waarbij alleen de oudere dichter de synthese kan voegen. Daardoor projecteert hij iets drie-dimensionaals op twee dimensies, een kubus op een vlak; een bevredigende theorie verdoezelt een strikt persoonlijk avontuur. Zijn laatste basis wordt minder een ondoordringelijke bestemming, méér de Hegeliaanse dialektiek these-antithese-syntese, welke voor romantische dichters (voor veel dichters, kunstenaars, durvende mensen) bijzonder passend blijft... Doch eens te meer, wij beseffen hoezeer we vereenvoudigen.

De dialektische these zou dan zijn: de Roeselaarse leraar, die dichterschap en priesterwerk heel intiem liet ineenvloeien; – de antithese: de Brugse directeur en onderpastoor, door het priesterlijk ambt (en veel daar omheen) letterlijk overrompeld; – de syntese: de Kortrijkse priester in wie het dichterschap zich uitleeft. En dit triadisch verloop zou wel het gevolg zijn van ambtsbezigheden-uit-gehoorzaamheid; doch ook, en dieper, van een herhaaldelijk voorkomende menselijke en artistieke ontwikkelingsgang... We aanvaarden het zonder moeite; het lijkt ons een vondst de vele Gezelle-vragen tot dát patroon terug te brengen; in schijn echter verklaart het méér dan in werkelijkheid. Of beter: van daar uit moeten we nóg de onvervangbare persoon en zijn geheimzinnige belevenis bereiken. Anders speelt de wezenlijke dichter Guido Gezelle, zelfs zijn dichterschap, nóg verstoppertje...

... Mogen we dan, bij Westenbroek en bij Van Vlierden, voorlopig besluiten? Bij de onvermoeide vorser omtrent de leraar Gezelle, met een gespannen aandacht voor de moeilijkste vragen die hij bijna exhaustief afhandelde; bij de ontdekker meteen (in *Gedichten, Gezangen en Gebeden*) van een nog onvermoede structuur met een heel bepaalde geest! – Naast hem bij de Gezelle-liefhebber van jaren her, voor wie de aanzienlijke dichterlijke productie geen verloren hoeken meer heeft; die ze tot één verloop weet te herleiden! Wij kunnen onze schuld niet afmeten; we mogen onze dankbaarheid niet beperken... Al ik dan tóch voorbehoud maak, dan is het 'parce que je reste sur ma faim': de Gezelle-van-mijn-hart staat me nog niet onthuld.

III

Die Gezelle-van-mijn-hart kan ikzelf niet tekenen. Ik trek slechts enkele lijnen (die ik nummer): het verre en vage ontwerp voor een eerste schets.

1. De priester Gezelle kende zijn grote inzinking in 1872, toen hij Brugge voor Kortrijk moest verlaten. In 1849 was er voor de retorica-leerling al ene geweest; en breuken nemen we waar in

1860 (van Roeselare naar Brugge), in 1865 (van het seminarie naar Sinte-Walburga). De carrière loopt dalend; in 1889, nog vóór het zestigste jaar, valt zelfs het parochiewerk weg. Daartegenover kan men wel de schrijvende bedrijvigheid plaatsen en de toen reeds gevestigde literaire roem; doch zijn succes en mislukking niet verbonden? Moet die dubbele ervaring de poëzie en haar verloop niet geconditioneerd hebben? Komt de late verzenovervloed niet voor als een stroom buiten zijn bedding?

2. Van het begin af en tot ver in Kortrijk (enizsgins tot het einde toe) leidde de priester-dichter een wankel bestaan. Veelvuldig en avontuurlijk creatief, daarnaast weerloos en diep kwetsbaar! – met een teer hart dat harten zoekt, daarnaast besloten en bijna bars! Meer dan eens, het duidelijkst in 1860 en in 1872, had dat avontuurlijk-creatieve hem aan de rand van het menselijk-mogelijke gevoerd, tot over het aanvaardbare voor zijn onmiddellijke omgeving; en zijn gevoelige kwetsbaarheid werd, voor een tijd dan, verlamde ontreddeering. Die alles meevoerende vaart tot aan de brekende machteloosheid kenmerkt, ook naar de vorm, verscheidene van zijn gedichten. Dit bekende kleingedichtje bijvoorbeeld:

o Vrije, vlaamse poësis,
gij sprankel van de dichterziel
die brandend uit den hemel viel,
gij blomme en blinkend veldgewas,
gij orgeltaal, gij wierooktas,
gij,... al dat ik niet zeggen en kan
men kent u niet in 't eigen land
der vrije, vlaamse poësis!

3. Hij was een verzamelaar van levensvormen, levenssymbolen, alle tekenen van leven: in natuur en kosmos, in taal, gemeenschap, geschiedenis. Maar verzamelend verwerkte hij, creëerde er mee, werd meer zichzelf, aan beweging en rytme bijzonder gevoelig. Zoekend in ruimte en diepte, groeide hij, met het allerbeste van vele en verre anderen, groot en schoon: nooit een passief navolger, altijd persoonlijk-actief. En dat verzamelen creatie-werk (taalkundig, gescheidkundig, folkloristisch, godsdienstig), was voor zijn kunst niet alleen voedingsbodem; ook beoefening! Het geschreven oeuvre van Guido Gezelle ligt op veel lagen, hogere en lagere en tussenin; men mag er gene wegdenken, of al het andere staat vals. En de allerhoogste laag, de poëzie, zou, los van het andere, onwerkelijk in de ruimte hangen.

4. Tot poëzie kwam hij vooral door zijn hunkeren. Van begin tot einde, vóór en na het zwijgen, was en bleef hij onze grote

hunkerende dichter. Van zijn bewuste onveiligheid uit ! van de nood van anderen uit ! naar Jezus en zijn armen, naar Jezus en zijn kruis, naar de eucharistie (dit in de eerste periode) ! Later van zijn ballingschap uit ! van zijn aards geboeid-zijn uit, op veel wijzen ! Op een zeker moment, rond de tijd van *Kerkhofblommen*, greep Novalis met zijn Sehnsucht hem nogal aan ; en daaruit kwam, zeker voor een deel, zijn doodsmystiek voort... Toevallig vonden we, bij het voorbereiden van deze lezing, een ver en laat nawerken van dit vroege Novalis-moment : in het allerinnigste 'Moederken' namelijk leeft een duidelijke reminiscentie.

't En is van u
hiernederwaard,
geschilderd of
geschreven,
mij, moederken,
geen beeltenis,
geen beeld van u
gebleven.

Geen tekening,
geen lichtdrukmaal,
geen beitelwerk
van stene,
't en zij dat beeld
in mij, dat gij
gelaten hebt,
allene.

o Moge ik, u
onweerdig, nooit
die beeltenis
bederven,
maar eerzaam laat
ze leven in
mij, eerzaam in
mij sterven.

Daarin heeft volgend stuk nagewerkt :

Ich sehe dich in tausend Bildern,
Maria, lieblich ausgedrückt,
Doch keins von allen kann dich schildern,
Wie meine Seele dich erblickt.

Ich weiss nur, dass der Welt Getümmel
Seitdem mir wie ein Traum verweht,
Und ein unnennbar süsßer Himmel
Mir ewig im Gemüte steht.

Volgens een Limburgse versie zou Gezelle zijn 'Moederken' te Tongeren gedicht hebben, toen hij daar in 1890 de wonderdadige Lieve Vrouw had zien kronen. Het kan een legende zijn; ook zonder deze, tekent het Duitse 'Marienlied' zich onder de Gezelle-tekst waarneembaar af.

5. Als verzamelaar en hunkeraar was de dichter exemplarisch gericht. Hij vatte het bewegende leven dat zijn oerbegin nog vertoonde, dat naar zijn oerbeeld de weg wees; telkens tastte hij naar de verhouding met het 'diepgedoken woord, zo zoet', – en dat diepgedoken woord, in de eerste periode, was de naam Jezus. Ook later bleef zo'n hunkerend en exemplarisch vatten-van-elke beweging hem bij: we denken aan de 'metafysische gebondenheid' die rond 1880 zijn dichterschap deed opleven. We denken zelfs aan de titels 'Tijdkrans' en 'Rijmsnoer'.

Weer geven we één voorbeeld, een kleengedichtje. Nergens staan hunkeren, exemplarisme, symboliek zo bondig bijeen:

Hoe schoon de morgendauw,
hoe schoon de verse blokken,
 hoe schoon de zonnestraal,
 die door dien dreupel beeft;
 hoe schoon moet ginder zijn
dat hier wij schoonheid nommen,
 en dat maar enen glim
van de Opperschoonheid heeft!

6. We plaatsen nog enkele onuitgewerkte suggesties:

a. omtrent de verskunst als zodanig. De dichter die hield van de cyclische compositie, waarbij het einde (op heel verschillende wijzen) het begin herhaalde! – Het beklemtoonde begin van zeer veel gedichten uit de eerste periode, van veel minder in de tweede! – De amfibrachys (zwak-sterk-zwak), Gezelle's basistoona! – Een dubbele verwoording als insisterende superlatief! – Zeer veel herhalingen, woorden en zinnen!... Elk onderdeel verdient een bijzondere studie, –

b. omtrent de niet-imiterende imitatie, of (zo men wil) de onafhankelijke afhankelijkheid. Wij bedoelen dat Gezelle zich door verscheidenheid van teksten liet inspireren, zonder ze precies na te volgen. 'Het ranke riet' bijvoorbeeld, 'De waterspiegel', de uitgewerkte vergelijkingen in *Kerkhofblommen*, verwijzen zeker naar Homeros; persoonlijk kennen we ook verwantschap met de Oratoriaan Faber, met de bekende dichters Burns, Wordsworth, Von Eichendorff, Novalis. Een doorgezette studie daarvan, het meest omtrent Wordsworth en omtrent Novalis, zou de natuur-

dichter en de romanticus Guido Gezelle veel scherper aflijnen. Leeuwerik, nachtegaal, jongeling en dood, andere bekende symbolen, zouden op één achtergrond staan, —

c. omtrent de menselijke onvoltooidheid en de dichterlijke voltooiing van dat leven. Niet om „de doem der oorspronkelijkheid” bleef het menselijk onvoltooid; wél om het broze temperament waar de oorspronkelijkheid aan vast zat. Maar de ontembare creativiteit, samen met het álles-gevend geloof, keerde elke nederlaag tot overwinning. Geheel de levenservaring voedde een veelvuldig gestoffeerd godsvertrouwen; alles in het teken van het kruis, ‘beginsel en volending’.

*

Naar Gezelle’s voorbeeld, willen we onze lezing cyclisch houden; bij het einde dus terugkeren naar het begin, naar Van Vlierden en naar Westenbroek?

1. Bij Van Vlierden hebben we nog twee vragen: hoe zag Gezelle uiteindelijk zijn eigen dichtkunst? en hoe spreidt deze zich over zijn bestaan?

De poëzie (de hoogste laag namelijk van zijn schrijfproductie) ging uit van zijn hunkeren, menselijk en godsdienstig, wanneer het, neergeschreven, overging in ontvangen. Een verlangend verrast-worden door overvloed, een tastend grijpen naar vastheid, een aarzelend nazeggen van ‘de tale des vaderlands’, een bidden (wanneer men onder bidden alle inwendigheid verstaat die de handelende mens bezielt en vernieuwt). Ze was zijn troost en kracht en vreugde, het leven dat in hem loskwam en dat hij in anderen lossloeg. Zijn engel Rafaël, in ballingschap en op tocht. Zijn sacrament, mogen we zeggen: het teken namelijk van mens-zijn en van priesterschap, beide ineen, een teken-dat-kracht-is.

Doch in de eerste en in de tweede periode was die poëzie anders, al bleef ze dezelfde. Voor de jonge leraar-priester bezielde ze de gehele inzet dichterlijk; de oudere klooster-directeur had geen inzet meer. Hij liefhebberde, zou men gezegd hebben; maar dan ernstig, met kostbare stenen. Het was zijn werkelijk bestaan, dat de uitwendige beperktheid overspoelde. Zijn innigste openbaring, zijn belangstelling en benadering en leven, op de klankbodem van de Vlaamse gemeenschap waarmede het contact herwonnen was. Hij leek ‘un homme fini’, en hij begon pas. Het was de wezenlijke uitgroei, de verre vrucht van die eerste totale inzet; daarop was wel vernieling gevolgd, uiteindelijk ook opstanding.

Toen de jonge leraar alles lossloeg, in zich en in anderen, deed hij zich de dood aan. Daarachter kwam, voor hem in een ruimere

gemeenschap, een veel geheimzinniger leven, – en zijn poëzie, die van hemzelf met het bijzondere temperament, werd hem, na de kruisdood, verzezen gloed.

2. Terugkerend tot Westenbroek, trachten wij de periode 1854-1860 definitiever vast te leggen. Daarin de grotere bundel *Gedichten, Gezangen en Gebeden*, en kleinere bundeltjes of verzamelingen daar omheen.

In 1854 vond de beginnende priester, te Roeselare, een vertrouwd milieu : een creatief humanisme dat hem lag, al te zeer op Franse leest en in de Franse taal, uitsluitend ook afgestemd op toekomstige priesters. Gezelle kon daar bijna beter arbeiden dan ieder ander ; alleen zou het onwerkelijke hem meer hinderen, en zijn vertrouwdheid met de Engelse jongens plaatste hem, van het begin af, ook in een andere wereld.

Hij werkte zich uit, tenvolle ; met inzet, talent, levend geloof en priesterlijk plichtsbef. Hij ontplooidde zijn vleugels en streefde de anderen voorbij, in een avontuurlijkheid die de afstand en het anders-zijn geleidelijk té groot maakten. Hij werd dan verwijderd ; maar in 1858-1860 was een wonder geschied. In het serene jaar 1858 ; – in 1859 met zijn bewogenheid, verscheurdheid en verdieping ; – in het anders-geordende 1860 dat een tweede begin beloofde te zijn ! De intieme vriend en dichter, de missionerende opvoeder, de priesterschap-propagerende priester had zich onweerhoudbaar uitgewerkt ; zijn getrouwste leerlingen vormden een blijvende pleiade, de kern van de latere bewonderaars en belijders. Dertig jaar later kende heel Vlaanderen hun 'Heer ende Meester', – en wat deed Hugo Verriest al niet ! Wie kan het doorwerken van die drie jaren nog ooit afmeten : in het Vlaamse land, in Engeland en Amerika ? – het doorwerken bij Gezelle zelf, die na een lange beknelling, uiteindelijk (en toch anders) aan zichzelf onsteeg ?

Westenbroek, denken we, hield die materie nog te klein : in zijn eerste hoofdstuk dat 'Gezelles poëzie voor leerlingen' te uitsluitend omheen het Eucharistisch Genootschap plaatst, – in zijn tweede hoofdstuk dat 'Gezelles christocentrische poëzie' te zeer bij de opdracht van Monseigneur Malou onderbrengt. – Zijn vierde en vijfde hoofdstuk leren ons het meest : 'op weg naar de bundeling' (hoeveel plannen verdrongen zich toen in Gezelle's hoofd !), – ,de samenstelling van *Gedichten, Gezangen en Gebeden*', met het zinvolle getal (de onmiddellijke belijdenis van Jezus-Christus) en de ongemeen suggestieve kadergedichten (dichterschap, geconfronteerd met levenstaak). De *Kleengedichtjes*, dunkt ons, hoorden hierbij ; ook de 'rijmreken, bloembladeren...

en diergelijk gestrooi'. In die gedaante biedt ons de grote bundel (de kleinere daar omheen) het dichterlijk beeld van wat die jaren aan hoogste werking in zich droegen, de heroïsche inzet waar alles ook later uit voortkwam. – Het zesde hoofdstuk daarna, 'Poëtische aspecten' had van die verworvenheid meer direct kunnen uitgaan.

Bij Westenbroek (we zien het nog eens) heeft de syntetiserende denker de resultaten van de vorser nog niet verwerkt. Wij verwerkten ze evenmin, maar we bevroeden de opengeslagen horizonnen. We vermoeden dat het Gezelle-beeld, sinds het beëindigen van zijn magistraal proefschrift, hem al veel vertrouwder werd; – zoals we even goed weten, bij Van Vlierden, dat zijn jaren-oude vertrouwdheid met de dichter het laatste geheim nog niet prijs gaf. Al waarden we niet minder wat we al ontvingen.

*

Wij besluiten. De gestalte en het werk van onze priester-dichter Guido Gezelle worden zo veelvuldig geheimzinnig en groot, verlokkelijk en zelfs raadselachtig, dat het Gezelle-Genootschap (met andere Gezelle-vrienden) nog voor een onafmeetbare taak staat. Al lieten pas twee leden van dat genootschap, Westenbroek en Van Vlierden, ons een aanzienlijke weg veilig afleggen.

Mechelen, 7 maart 1968.